

FONTES
LINGVÆ VASCONVM
stvdia et
docvmenta

SEPARATA

Año XLIII • Número 113 • 2011

Urumeako zilegimendietako toponimia:
zenbait ohar

LUIS MARI ZALDUA

Urumeako zilegimendietako toponimia*: zenbait ohar

LUIS MARI ZALDUA**

SARRERA

Azken hiru hamarkadotan lan asko plazaratu dira toponimia arloan Euskal Herrian, alderik alde, bazterrik bazter, helburu, eremu, sakontasun eta argitaratze-modu ezberdinak dituztenak. Ikerketa toponimikoen ugaritzea eragin duten arrazoiak ere askotarikoak dira. Batetik, mendi-liburu eta mapen eskaria hazi egin da. Bestetik, udalerrietan toponimia bertako kultur ondarearen parte garrantzitsu dela konturatzen hasi dira. Horrez gainera, herri-administrazioetan abian jarritako euskararen normalizazio prozesua edota toponimiak hizkuntzalaritzatik at (historian adibidez) irabazitako entzutea aipa daitezke, besteak beste.

Tamalez, gure kartografia izateko aukera dagoen honetan, Euskal Herrian, administrazio, elkarte edo norbanakoek egindako mapetan, oraindik ere, toponimia arautugabea irakurtzen da askotan. Sarritan borondatea gehiago ikusten da, ezagutza baino. Hain justu, arautze-irizpide bateraturik ez izatea eta izenen kokapen kartografiko zuzena dira gaurko argitaralpen askoren ezaugarri nagusiak.

Testuinguru horretan, artikulu honen mintzagai den ikerlanak lau helburu nagusi ditu. Lehenbizikoa toponimia arloan lanean ari behar dutenei baliagarri gerta dakizkiekeen argibideak ematea da, onomastikari ekarpena

* Patxi Salaberri Zaratiegiren (NUP) zuzendaritzapean Deustuko Unibertsitatean aurkezturiko doktorego tesiaren izenburua. Irakasle hauek epaitu zuten 2011ko otsailaren 25ean: Iñaki Camino Lertxundi (epaimahaiburua, EHU), Rosa Miren Pagola Petrirena (DU), Juan Manuel Etxabarria Ayesta (DU), Juan Jose Zubiri Luxanbio (NUP) eta Juan Karlos Lopez-Mugartza Iriarte (NUP).

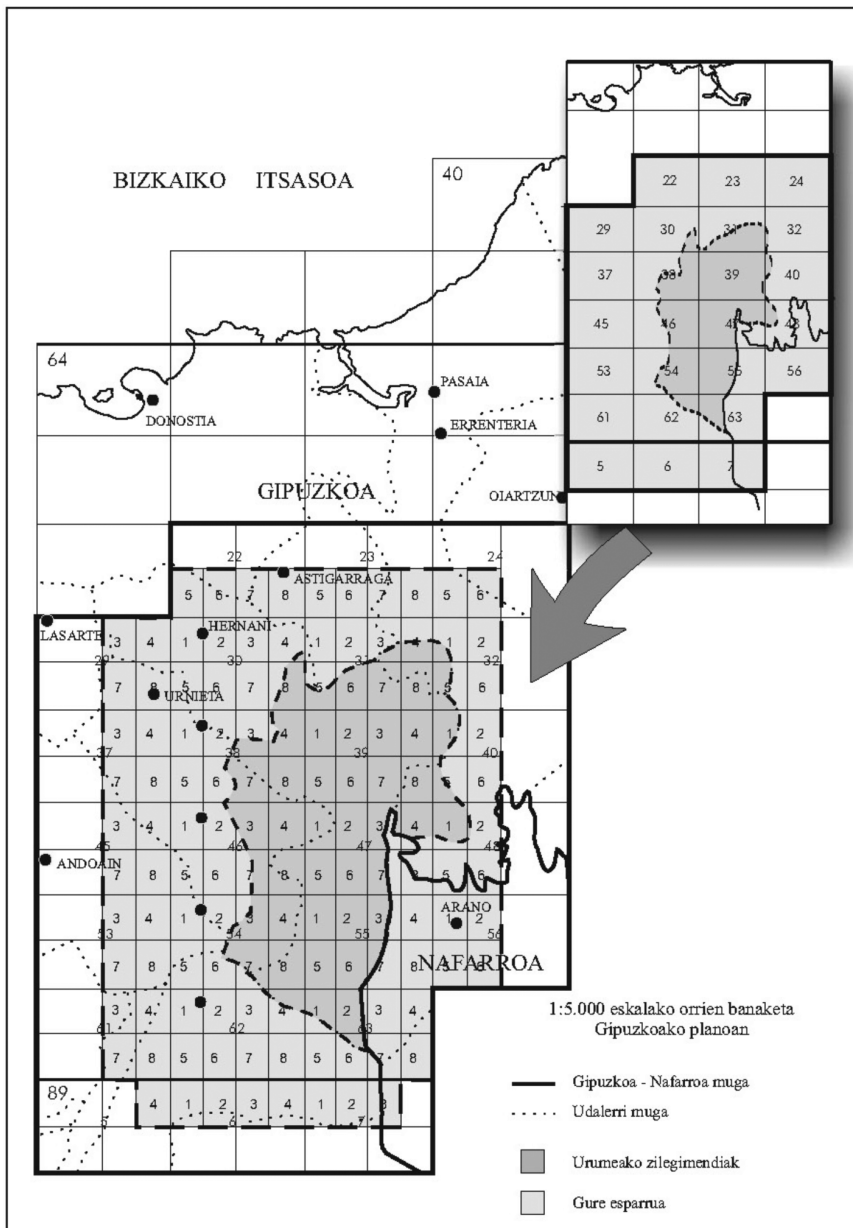
** Filologoa. luismarizaldua@gmail.com

egitea, alegia. Bigarren xedea Urumeako zilegimendietan izandako erabilpen, adiera eta bilakaera argituz, euskal toponimian kausitzen diren elementuen izaera finkatzen laguntzea da, bide batez, euskararen arlo fonikoa, morfologia edota lexikoa ikertzeko erabilgarriak izan litezkeen datuak plazaratuz. Hirugarrena Zilegimendietako hizkera itxuratzen duten ezaugarriak, edota haren bilakaera, toponimiaren bidez zenbateraino ezagut daitezkeen ikustea da. Laugarren eta azken jomuga Gipuzkoako toponimiaren arautze eta normalizazioan aurrera egitea da.

Helburu horiek lortze aldera, lan-eremu edo esparrua aukeratu behar izan dugu, eta hori egiterakoan bi iritzi hartu ditugu aintzat batez ere. Batetik, zenbat eta eremu handiagoa izan, orduan eta sakontasun gutxiago izango du ikerlanak. Konparazio batera, Gipuzkoa osoa esparrutzat hartuz gero toponimo bakoitzari eskain dakioken tartea nabarmen murrizten da. Bestetik, Gipuzkoako alderdi guztiek ez dituzte toponimia alorreko ikerketak egiteko erraztasun berak ematen, ahozko bilketak burutu eta dokumentazio hustuketak egiteko aukerak nabarmen aldatzen baitira alderdi batetik bestera, biztanleria, hizkuntzaren egoera zein bertan gordetako artxiboen arabera.

Hori horrela delarik, lanerako hautatu dugun barrutia Gipuzkoako ipar-sortaldean dago, Donostia, Hernani eta Urnietako zenbait aurkintzak osatzen dute eta 38 km² ditu. Neurri handi batean euskaldun dirauen eremu horrek 12. mendetik honako idatzizko informazioa baliatzeko aukera ematen du, eta hori, Gipuzkoan bederen, ez da ohiko gauza.

Esan beharrean gara, nolana ere, Urumeako zilegimendien mugaz haraindi, hau da, izenburuan jakitera ematen den esparruaz gainera, beste lurralde zabala ere kontuan hartu dugula lanerako (70 km²). Kanpo aldeko eremu horri buruzko datuak ere berariaz eta zehatz-mehatz bildu ditugu, Urumeako zilegimendiak inguratzen dituen inguru hurbilarekin halako informazio gerrikoa eratuz (ikus mapa), betiere tesiaren berezko esparrua den lurraldean dagoena hobeki ikertzeko asmoz. Inguramendu lurralde horrek kilometro batetik lau kilometro bitarteko hedadura du tokian-tokian Urumeako zilegimendietako mugatik abiatuz. Beraz, aurrerantzean, ez bedi ahantz *gure esparrua*-z ari garenean Urumeako zilegimendiez eta inguru hurbileko lurraldeaz ari garela.

1. URUMEAKO ZILEGIMENDIAK

Stricto sensu gure ikerketaren esparrua diren *Urumeako zilegimendiak*¹ Gipuzkoako Ipar-sortaldean daude, Bizkaiko itsasotik nahiko hurbil eta Nafarroako muga-mugan. Probintzia osoaren %1,9 harrapatzen duen lurralde horrek luzez izaera berezia izan du, baina egun ez du administrazio aldetik inongo entitaterik, bestela esan, ez da ezer, ez da gaurko kartografian adierazten.

¹ Horrela esaten zitzaaien gaztelaniaz *Montes Francos* deitutako mendiei. *Zilegia*, berriz, instituzioa zen, *Comunidad de Montes Francos* izena zuen erakundea alegia.

Montes Francos del Urumea (Urumeako zilegimendiak) delako lurraldea hogeita hemezortzi kilometro koadroko esparrua da eta OINDI-ABALLARRI-ADARRAMENDI-ZABURU-AZKETA, LEUNETA-GARAGARTZA-EUNTZIN, IGORIN-AKOLA zein URDABURU-GOROSTEGI mendilerroek biltzen dute. Esan bezala, gaurko egunean, Donostia, Hernani eta Urnietako udalerriak diren lau zatitan banatua dago eta mugakideak Andoain, Arano, Astigarraga, Berastegi, Elduain eta Errenteria dira. *Gure esparrua* esamoldearekin izendatu dugun lurraldeak, berriz, ehun eta zortzi kilometro koadroko hedadura du guztira, inguramendu eremuak hirurogeita hamar kilometro koadro baititu.

Urumeako zilegimendiez mintzo bagara, bidezkoa dirudi, barruti bihurtu zen une beretik, lurralde horrek muga jakin batzuk izatea. Nahiz eta lehen erreferentzia 1379koa izan², lurraldearen norainoko zehatza nahiko berandu arte ezin daiteke jakin, 1671. urtean Donostia, Hernani eta Urnietak zilegimendiak bederatzi zatitan zatitu zituzten arte hain justu. Barrutiaren norainokoa dela eta, deigarria da inguruan ugari diren *judumahai* (dolmen) eta jentilbaratz (cromlech) asko esparruaren muga-mugan egotea.

2. ITURRIAK ETA CORPUSA

2.1. Tesiaren iturri nagusiak ahozko bilketa eta dokumentazio historikoa dira, baina aitortu beharra da kartografia modernoaren ekarpena ere joria dela, zilegimendietako inguru hurbileko toponimoen aipamen kopuruaren aldetik batez ere.

Xehetasunetan sartuz gero, derragun lehen toponimia-galdeketa 1989. urteko abuztuan hasi genuela; azkena, berriz, 1994ko urrian izan zen. Aurreneko bilketa hartan Donostiako Aranzadi Zientzia Elkarteko hiru lagun Urnietako toponimia jasotzen aritu ginen Udalaren babesean sei hilabetetan zehar³. Urumeako zilegimendien zati bat Urnietan zegoenez, hura izan zen egindako lehen bilketa. Hilabete batzuk geroago talde berak Hernaniko ahozko toponimia batzeari ekin genion eta, Urnietan gertatu antzera, gure esparruko Hernaniko zatiaren informazioa jasotzeko ahalbidea izan genuen⁴.

1992an, tesia egiten hastearekin batera, ordu arte eskuratutako datuak ikuskatzeari heldu genion. Hasi bezain azkar ohartu ginen 1989an lortutako hainbat toponimoren fitxan informatzailearen erreferentzia falta zela⁵. Hala-beharrez, izen askoren kokapena ere ez zen behar bezain zehatza⁶. Zenbait izenen aldaerek, azkenik, zalantza sortzen ziguten.

1989. urteko galdeketa –ez beti– egindako grabaketa magnetofonikoak berriro entzutea izan zen hurrengo urratsa. Lantegi hori burutu ahala hiru urte lehenago egindako transkripzioak batzuetan oker zeudela jabetu ginen. Arrazoi horrengatik, gure esparrua soilik jorratuko zuen bilketa berria egitea erabaki genuen. Aldez aurretik berriemaileen emankortasuna ezagut-

² Lehen berria 14. mendekoa bada ere, Hernani eta Donostia mintzagai dituzten agiriak aintzat hartuz gero, pentsa daiteke 12. menderako bazirela zilegimendiak.

³ Luis del Barrio eta Josu Tellabide ziren gure lankideak. Emaitzak 1989ko urrian eman zitzaizkion Urnietako Udalarari Aranzadi Zientzia Elkartearen izenean.

⁴ Hernaniko Udalarari lan osoa 1989ko abenduan aurkeztu zitzaion.

⁵ Aranzadi Zientzia Elkartearen izenpean egindako bilketa hauetan ez da adierazten forma baikoitza zein berriemailek eman duen.

⁶ Gehienetan berriemailea mendira joateko gai ez zelako.

zeak hautaketaren aukera eskaintzen zuenez, bigarren bilketa berriemaile jakitunenekin baizik ez genuen egin. Bigarren bilketa bi urtetan burutu genuen eta emaitzak onak izan ziren. Batetik, toponimo berriak jaso genituelako eta, bestetik, bigarren alorreko lan hari esker, aurretik bildutako hainbat aldaera hobeki finkatu ahal izan ditugulako.

2.2. Dokumentazio historikoari dagokionez, esan dezagun hamahiru egoitza publiko eta partikularretan gordetako iturri inprimatugabe eta inprimatuak aztertu ditugula eta, aberatsenak ez ezik, lehorrenak eta nekagarrirenak ere jorratzen saiatu garela.

Donostia Urumeako zilegiko partaide nagusia izanik –bederatzi zatititik lau zegozkion–, abian hiriburuan datu gehiago ziratekeela pentsatu arren, Hernaniko Udal Artxiboa bihurtu da bilketaren oinarritzko iturri. Donostiako artxiboan, gerra, txikizio eta suteak direla medio, gehienbatean 19. eta 20. mendeetako den dokumentazioa baizik ez da gordetzen. Hirugarren partaidaren artxiboa ere, Urnietakoa alegia, arrazoi bertsuengatik, urria da benetan. Hernanikoa joriena dela egia da, baina gainerako artxiboetako dokumentazioa ez dugu gutxietsi nahi izan, gure esparruaz mintzo diren idazki zaharrenak, esaterako, Nafarroan daudelako.

Dokumentazio historikoaren hustuketari esker corpuserako ia hamaika mila aipamen lortu ditugu, maiz aski ahoz jasotako toponimoak arautzerakoan lagungarri izan direnak eta, menturaz, euskararen arlo fonikoa, morfologia edota lexikoa aztertu nahi duten beste ikertzaile batzuentzat aztergai nahiz erreferentzia bihurtu daitezkeenak. Aurrekoaz gain, idazkietan gordetako toponimiaren ikerketak badu berez bestelako erabilgarritasunik, hizkuntzaren historian sakontzeko aukera ematen baitu esaterako, eta horrek garrantzia nabarmena du, are gehiago –euskarak bezala– tradizio idatzi eskasa daukaten hizkuntzez ari garenean.

2.3. Idatzizko eta ahozko iturrietatik eskuraturiko toponimia arautu egin dugu. Izan ere, gauza jakina da toponimia corpora osatu, egituratu eta erabilgarri bihurtzeko nahitaezkoa dela artxiboetatik eta berriemaileengandik lortutako informazioa⁷ izenburu bakarraren azpian gorde eta ematea. Izenburu hori irizpide batzuk aintzat hartuz erabakitzen da eta eginkizunari *arautzea* izena ematen zaio usuenik. *Arautzea* eta *normalizatzea* sinonimotzat hartu dira frankotan, nahiz eta beste arlo batzuetan egiten den bereizketa hemen ere egin daitekeen: arauak ematea (*arautzea*) / toponimoak gizartean egoki erabiltzea (*normalizatzea*).

Irizpideak, arau orokorrak edo salbuespenak izan daitezke. Esate baterako, izen generikoak ematerakoan euskaraz orokorrak diren zenbait arau aintzat hartzen diren arren (<h> grafema bai; bustidura ez), izen espezifikoei dagokienean ez dute arau horiek balio, salbuespenak egiten direlako (ebakitzen ez denean <h> grafema ez da erabiltzen; bustidura, ordea, bai). Bitariko jobabideak egotearen arrazoietariko bat toponimoak, berez, izen arrunten eta berezien artean egotean datza, salbuespenak, azken batean, zalantzak konpontzeko bidea baizik ez direlako.

Azpiatal honekin amaitze aldera, diogun toponimia corpusean bildutako datuak antolatu eta aurkezteko erabili dugun txartel edo fitxak zortzi arlo di-

⁷ Guztira 13.930 erreferentzia biltzen dira corpusean.

tuela: *izenburu nagusia, izenburuak, aipamen idatziak, ahozko aipamenak, toponimoa arautzeko erabili diren formak, izaera geografikoa, kokapena kartografian eta oharrak.*

3. ZENBAIT ONDORIO

3.1. Zilegimendiak eta hango toponimia azken hamarkadotan

3.1.1. Urumeako zilegimendietako toponimia aberatsa da. Joritasun hori erliebea menditsua izatearekin eta antzinatik gizakia han egotearekin dago lotua. Adibidea jarriko dugu, diogunaren lekuko: Nafarroako mendialdean dagoen toponimo kopuru bertsua dago, hau da, kilometro koadroko hemezortzi toponimo oinarritzko edo izenburu nagusi daude⁸, gutxienera jota, Urumeako zilegimendietan. Are gehiago: izenburu nagusien eratorriak, forma berak elementu ezberdinak izendatzen dituen kasuak eta iharturik dauden izenak aintzat hartuz gero, orotara, berrogeita bederatzi toponimo aurkitu ditugu batez beste kilometro koadroko aztergai izan dugun lurraldean⁹.

3.1.2. Zilegimendiak, eta ondoko lurraldea oro har, asko aldatu dira aurreko bi gizaldietan, joan deneko bost hamarkadotan bereziki. Espero izatekoa zenez, alor gehienetan (biztanlerian, ekonomian, paisaian) larria izan den aldakuntzak eragin sakona izan du toponimian, izenen erabileran eta transmisioan batez ere. Izan ere, gauza ezaguna da toponimoek errealitate bati lotuta irauten dutela eta hura birmoldatzen edo desagertzen denean toki-izenak galdu edo ihartu egiten direla usuenik.

Urumeako zilegimendiek ez dute izaera bereziturik gaur egun. Zilegi ezaugarria nahiz lurralde batasuna galdu zuten behinola eta hiru udalerririenak diren lau zatitan daude banatuak. Biztanleria, ekonomia eta paisaia ez dira garai batekoak eta, erreka ondoko gunek alde batera utziz gero, iraganean bizitzaz gainezka egiten zuen ingurua hustuta dago ia erabat.

Donostialdean oro har, eta Urumeako zilegimendietan bereziki, egondako mudantzen ondorioetako bat ahozko tradizioaren gainbehera izan da. Administrazio-izaera, biztanleria, ekonomia eta paisaia alorrean duela bi gizaldi hasitako aldaketa nabarmenki areagotzen joan da azken bost hamarkadotan. 1959. urtea erreferentzia garrantzitsua da hori guztia ulertzeko, antzinako Urumeako Zilegitik zirauen azken hondarra (Urnietakoa) orduan desegin eta saldu baitzen. Hain justu, Donostialdeko industriaren eta biztanleriaren azken garapen-aldia ere orduan hasi zen. Horrenbestez, 20. mendeko hirurogeiko hamarkadaren hasiera har daiteke ahozko tradizioaren gainbeheraren zedarritzat.

Egun, aztertu ditugun mendietan dabilizan pertsona gehienak ez dira bertakoak, Donostialdeko hiriguneetakoak baizik. Bisitariak, eta dauden biztanle gehienak, ez dute iraganean bertakoak eta ingurukoak zilegimendiekin zuten lotura estua, kanpoan bizi edo lan egiten dutelako, eta ez dutelako zilegimendien premiarik aurrera ateratzeko. Laburki esan, bide eta gailur ezagun batzuz landara, gaurko bisitariak ez dute lurraldea garai bateko biztanle-

⁸ Oinarritzko forma bakoitzeko 8,7 aipamen kausitu ditugu batez beste.

⁹ Toponimo edo izenburu bakoitzeko 3,8 lekukotasun jaso ditugu.

ek bezain sakonki ezagutzen eta, jakina, horrek eragina du toponimiaren erabileran eta transmisioan: Urumeako zilegimendietan ibiltzen direnek, oro har, ez dute hango toponimia ezagutzen, gailur eta jatetxe gutxi batzuen izenak izan ezik. Elkarrizketaturiko 73 berriemaileei, berriz, 3.000 aipamen baino gehiago jaso dizkiegu, hau da, bakoitzak, batez beste, 42 lekukotasun ekarri ditu. Gainera, 50 toponimo baino gehiago ahotan hartzen dituzten informatzaileak ez dira gutxi, eta badira 100 edo 200 ezagutzen dituzten lekukoak.

Gaurko bisitariak toki-izenak ez dituzte, garai batean bezala, hitzetik hortzera baliatzen, baliatzekotan, kasuan-kasuan, idatzizko iturrietatik eta, batez ere, mapetatik eta mendian dauden seinaleetatik hartzen dituztelako. Horrez gainera, ibiltariak (euskaldunak direnean) euskara hirikoa eta toponimia arautua darabilte. Hori dela medio, neurri batean, toponimia gehiena ihartua dagoela esan daiteke; toponimoak ez dira sortu ziren tokiko hizkeran erabiltzen eta, hala, ahozko tradizioetik kanpo, nekez biziberri daitezke.

Izen askoren erabilpena ez ezen, toponimiaren transmisioa ere nabarmen ahuldu da azken hamarkadotan, esan moduan, ahozko erabilpenik ez dagoelako ia. Izenak ez dira belarriz ikasten, begiz baizik, ahozko tradizioa etenda dagoelako (leku-izen gehienak idazkietan baizik ez daude gordeta). Bizirik dirauten ahozko tradizioaren gordailuek toponimiaren zatia bakarrik ezagutzen dute, eta horrela aitortu ohi dute; gaurko iturrien erabiltzaileek, ordea, hala nahi izanez gero, edozein toponimo erabil dezakete, izen asko daudelako bilduak mapetan eta erraz eskura ditzaketelako.

Ahozko tradizioa etenda dago eta toponimia gero eta gutxiago baliatzen da. Berriemaileak ere pixkanaka-pixkanaka joan zaizkigu. Zorionez, laurogeiko hamarkadan bizirik zirauen ahozko toponimia gehiena bildua dago, eta mapetan egoki kokatua. Horrez gainera, toponimo asko liburu eta mapetan argitaratuta daude. Hori guztia horrela delarik, Urumeako zilegimendietako toponimiaren iraupena bermatuta dagoela esan daiteke. Besterik da etorkizunean egingo duen ibilbidea, hau da, ondarea berreskuratuko den ala ez, gizarteratuko den ala ez.

Toponimo nagusiak, mendi eta erreka garrantzitsuen izenak (ADARRA-MENDI, URUMEA...) giza-talde batek baino gehiagok ezagutzen eta erabiltzen dituzte eta, horregatik, etorkizun hurbilean, oro har, izen (nagusi) horien iraupen eta normalizazioan ez da aparteko zailtasunik aurreikusten. Besterik da, adibidez, "izen zientifikoen" (megalitoen izenen) auzia. Esparru horretan zailago ikusten ditugu gauzak, nahiz eta, gure iritziz, multzo horren normalizazioa hain nekeza ez izan. Azkenik, toponimia txikia dago. Sail horretako izenak talde xumeek erabiltzen dituzte eta, esan dugunez, aztergai izan ditugun mendi eta lurak hutsik daude egun, han bizi edo lan egiten duen jende gutxi dagoelako, hitz bitan, hango gizartea desegituratua dagoelako. Hori dela eta, bildu ditugun izen txikiek irautea (eta beste batzuk sortzea) zaila izango da, eta egungo egoerari erreparatzea baino ez dago horretaz jabetzeko: dagoeneko iharturik ez daudenak ihartzeko zorian daude.

3.2. Urumeako zilegimendietako euskara toponimiaren argitan

3.2.1. Idatzizko iturriek toponimiaren ibilbidean sakontzeko aukera eskaintzen dute, ahozko tradizioan aurkitutakoaren etorkia eta izaera finkatzen

laguntzeaz gainera. Badaude kontuan hartu beharreko zenbait baldintzapen halere, edozein azterketa egiten hasi aurretik ongi barneratu behar direnak: hizkuntza bizia idatzizko iturrietan zenbateraino gordea dagoen jakiteko zailtasuna, idatzizko toponimia kontserbatzailea izatea... Zernahi gisaz, ukaezina da idatzizko iturriek toponimiaren bilakabidea jorratzeko aukera eskaintzen dutela eta, neurri horretan, toponimia kokatzen den lurraldeko hizkuntza egoeraren bilakaera ezagutzen ere laguntzen dutela, hots, lekuan lekuko elementuak izendatu zirenean zein hizkuntza zegoen eta nolakoa zen jakiteko balio dutela.

Urumeako zilegimendiak Gipuzkoako gune erromatar garrantzitsuena izan zen *Oiasso*-tik gertu daude, kilometro gutxira. Hirigunea Irunen zegoen eta Estrabon, Plinio eta Ptolomeok behin baino gehiagotan aipatzen dute gure Aroko lehen gizaldietan. *Oiasso* izena da¹⁰, hain justu, Oiartzungo Andrearriagako (*Val[erius]*) *Beltesonis*-ekin batera, euskararen lehen lekukotasuna Gipuzkoan eta, datu horren argitan, pentsa daiteke Urumeako mendietan ere, aldi hartan, duela bi mila bat urte, euskara ez zela hizkuntza arrotza. Hain garbi ez dagoena da hiriaren ondoko eremua zenbateraino erromatartua zegoen, hots, haren eraginak nolako garrantzia izan zuen. Guztiarekin, ondoan dagoen *Oiasso* / *Oiartzun* toponimoak bi mila urteko ibilbidea egin duela ikusirik, tesian aztertu ditugun zenbait toponimo nagusi ere, hau da, zenbait mendi eta erreka ezagunen izenak ere, antzinakoak izan daitezkeelakoan gaude; ez dugu hipotesi horren aurka mintzatzen den daturik kausitu¹¹.

Urumeako zilegimendietako euskararen lehen erreferentziak 12. gizaldiko toponimoak dira. Antso Jakitunak lehenago Gartzia Erramirezek Iruñeko elizari emandako guztia berresten duen 1178ko sasioriginala da iturbururik aberatsena, inguru guztiari izena ematen dion hidronimoaz gainera (*Hurumea*), hamabost saroiaren aipamenak dakartzalako. Bederatzi gizaldi igaro dira, baina testuan biltzen diren izen asko erraz identifika daitezke egungo aldaeren oinatzetan. Nolanahi ere den, idazkian aipatutako toponimoek sasoi hartan, 12. gizaldian, eta aurrerago, esate baterako 16.-18. mendeetan, zuten forma erkatuz gero, zenbait aldaketa ikusten dira.

Idatzizko lekukotasunak daudenetik gaur arte toponimia aldatzen joan dela agerikoa da, eta, ondorioz, informaziorik ez dagoen urte ilunetan berrikuntza gutxiago egon zirela pentsatzeko arrazoirik ez dago, hau da, 12. gizalditik gaur arte gauzak aldatu badira, Inperioaren sasoiak, *Oiasso*-ren garaitik, 12. mendera arte bere horretan iraun zutela uste izateko argudiorik ez dugu aurkitzen. Alabaina, nabarmendu beharra dago, Erdi Aroko gizaldi ilunetan zehar pisuzko berrikuntzak egonagatik, euskara zaharraren fonetika arloko zenbait ezaugarri Erdi Aro Berantiarren hasmenta arte iraun zutela.

3.2.2. Tesiaren helburuen artean inguru bateko hizkeraren hedadura edota bilakaera toponimiaren bidez zenbateraino ezagut daitekeen ikustea aipatu dugu. Izan ere, Urumeako zilegimendien zati bat hizkeraren aldetik Gipuzkoan

¹⁰ Onartua dago iturri klasikoek ahotan hartzen duten *Oiasso* eta egungo *Oiartzun* toponimo bera direla.

¹¹ Gurean euskal jatorriko toponimia da nagusi eremu semantiko guztietan. Bestalde, heteronimorik ez dugu aurkitu, hau da, tradizio bikoitzeko toponimorik ez dago (Cf. *San Sebastián* / *Donostia*).

nortasun berezikotzat hartu izan den lurraldearen (Errenteria-Oiartzunen) ondoan dago, eta beste zati bat Nafarroarekiko mugan (Aranorekikoan).

Historiari erreparatzen badiogu, lehenengo eta behin, 16. mendera arte, Iruñekoari lotu zitzaizkion arte, Errenteria-Irun bitarteko herriak Baionako Elizbarrutikoak izan zirela ohartuko gara. Zentzu horretan, sarri esan izan da elizbarrutiak ez direla halabeharrez sortuak eta izango zirela, beraz, herri horiek Baionakoari eransteko arrazoiak. Are gehiago, zenbaiten ustez banaketa edo antolaketa horrekin izan dezakete zerikusia Errenteria-Irun bitartean behinola aurkitu zenbait ezaugarrik, Lapurdin, Nafarroa Beherean eta Nafarroa Garai gehienean kausitu direnek, eta ez bizitasun berarekin Gipuzkoako gainerako hizkeretan. Urbano II. aita santuak 1096. urtean egindako banaketan Urumeako zilegimendiak Baionako Elizbarrutiaren lurraldearen barruan zeuden eta gauza bera gertatu zen 1105. urtean egindako antolaketan ere. Hitz bitan, mugan egon den eta dagoen lurraldea dira Urumeako zilegimendiak eta, horrenbestez, hizkera alorreko ezberdintasunak ikertzeko eremu egokia ere bai.

Ondorioaren batera iristen saiatu aurretik, toponimiaren berezko mugak gogoratu behar dira, dialektologia egiterakoan leuntzen ez direnak. Hor dago, gainera, hizkera-ezaugarrien ahultzearen arazoa ere, azken hamarkadotan bereziki areagotu dena: berriemaile gazteenek erabilitako euskara helduena baino urriagoa da ezaugarri bereizleetan. Alde horretatik, gauza ezaguna da, esate baterako, gero eta ezberdintasun gutxiago sumatzen direla azentuaren arloan Aranoko eta Gipuzkoako informatzaileen artean. Laburzki mintzatze-ko, hustu ditugun idatzizko iturrien ekarpena apala da hizkera-ezaugarrien arloan eta inon muga ezartzeko edo nonbaitetik ezabatzeko adina ez dira. Zorionez, badaude adierazgarriak diren erreferentzia batzuk, bertako hizkera banatzen baino hura sakonago ezagutzen laguntzen dutenak: *artamugarri* ('sarioiaren erdiko mugarria'), *inostor* ('garoa', 'iratzea'), *burkaitz* ('erroitza'), *urataka* ('ur-bilgunea'), *padera* ('zartagina'), *judumahai* ('trikuharria'), *etxola* / *itxola*, *kalbario* / *galbario*, *jentilen kanposantua* / *jentilbaratza*.

Guztiarekin, bi aldeak, Nafarroa eta Gipuzkoa, zilegimendiak eta Arano (Errenteriarekin), banatzen dituzten hizkera-ezaugarri gutxi aurkitu ditugu toponimia alorrean. Ez da harritzeko, aztertu dugun eremu osoan egun *erdialdekoa* deitzen den euskalkia erabiltzen delako, eta, gainera, Aranoko herriarrek eta gure esparruko biztanleek gero eta antz gehiago duen euskara hitz egiten dutelako. Hitz gutxitan, egun, Zilegimendien eta Aranoren artean, Gipuzkoa eta Nafarroa artean, ez dago mugarik toponimiaren arloan, eta behinola bazelako zantzurik ez dugu kausitu hustu ditugun iturrietan.

3.3. Urumeako zilegimendietako toponimiaren zenbait ezaugarri

3.3.1. Izen espezifiko bakun gehienak geografia arloko terminoak dira, eta gutxi batzuek, bostek hain zuzen, persona izenetan (*Antso*, *Bakero*, *Herkules*) edota izen arrunt ez konkretuetan dute sorburua (*Purgatorio*, *Deskarga*). Datei eta kopuruei dagokienez, lehenbiziko etsenpluak 16. gizaldian kausitu ditugu (*Ynsusadi*, 1588) eta izen espezifiko bakuntzat zein generikotzat kausitu ditugunak (PORTILLUKO OSINZULO / OLAZARKO PORTILUA) ez dira laurdenera iristen (*ermita*, *lats*, *ospel*, *portilu*, *txabola*, *ursalto*, *zoko*).

Espezifiko elkartuen osagaien sailera etorriz, izenak nagusitzen dira, ize-nondoak dituzten toponimoak gutxi direlako, hots, *izena + izena* egitura delako emankorra. Multzo horretan dauden artean *izen arrunta + izen arrunta* osaketa dute gehienek; diogunaren lekuko *mugakizuna + mugatzai-lea* (LEGARRALDE) zein *mugatzai-lea + mugakizuna* (ERREKAMUNTO) azpi sailetan aurki daitezke horrelakoak. Badaude *izena + izenondoa* egitura duten toponimoak ere, *izena + izena* multzokoak baino gutxiago izan arren. Datu bat: bestelako izenondoak dituzten espezifiko elkartuak (LARREBIRIBIL), kromotoponimoak dituztenak baino gehiago dira (LARRAINTXURI).

Izen espezifiko eratorriei lotuko gatzazkie orain. Atzizki, paratzizki eta bukaerek aztertu dugun toponimian duten pisuari doakionez, hiru izenburu nagusitatik batek horietako osagairen bat du. Gehien aurkitu duguna, nabarmen gainera, *-eta* berrekailua da eta ondoren *-(r)ena* (*-[e]nea*) eta *-egi* dotoz. *-Aga* eta *-zu* atzizkiak azken bien erdira ez dira iristen eta, ildo beretik, *-di* duten toponimoen kopurua txikia da. Paratzizkiak eta bukaerak (*-ola*, *-arain*, ...) dauzkaten toponimoak, azkenik, *-(r)ena* (*-[e]nea*) edota *-egi* elementuak dituztenen kopurura ez dira iristen.

-Ola-ren erreferentzia zaharrenak, konparaziora, 12. mendekoak dira (*Ammunola*, *Gierala*, *Lastaola*, *Macurssola*, 1178) eta *-(k)ue*-renak 15. mendekoak (*Uzcalcue*, 1467). Bukaerei datxekienez, lehenbizi azaltzen dena *-en* da (> *-ain*), 12. mendean azaldu ere (*Apparren*, 1178), baina ihartuta dago, *-arain* (15.-16.) eta *-eraun* / *-araun* bezalaxe (17.-18.).

Atzizkiak dituzten toponimoez arduratuko gara jarraian. *-Eta*-ren lehen erakuskariak 12. gizaldikoak dira (*Zuloeta*, 1178) eta harrezkero askotan agertzen da begiratu ditugun iturrietan. Aipameneren artean, badaude *-eta* / \emptyset txandaketaren adibideak (MUGARRIETA, 1628; ARRIURDIÑETA, 1843). Berrekailua hartu duten oinarri gehienak izen elkartuak dira, hau da, osaketa arrunta *izena + izena + -eta* edota *izena + izenondoa + -eta* da¹². Aurrenekoen sailean, badaude *zenbakia + izen geografikoa* egitura dutenak (BOSTAITZETA); ez dira asko, halere.

-Aga berrekailuaren aurreneko erreferentziak 15. gizaldikoak dira (*Agui-naga*, 1467) eta oinarri begiratu gero, *izena + -aga* eta *izena + izena / izenondoa + -aga* osaketa dutenen artean ez dago alderik kopuruari dagokionean (*-eta* berrekailuaren kasuan ez bezala). *-Aga* > \emptyset gertatu delako lehen erreferentzia 1868. urtekoa da eta badirudi generikoa eransteak zerikusia izan duela horretan. Orobat, *-aga* / *-eta* txandaketaren aurreneko testigutza 1889koa da (*Olaberriaga*, 1516 / *Olaberrieta*, 1899).

Gainerako atzizkien kariatara, esan dezagun *-egi* atzizkia 12. menderako lekukotzen dela (*Izarrlegi*, 1178). *-Di* 15. gizaldirako dokumentatu dugu (*Yraçurdi*, 1427) eta *-do*, berriz, 18. menderako (*Oindo*, 1773), nahiz eta bi toponimoren osagaitako baino ez erabili. *-Tz(a, e)* berrekailua goiz azaltzen da (*Guaragarze*, 1178) eta, azkenik, *-(e)nea* (*-[r]ena*) gutxi eta berandu (1702, *Ozoanea*) aurkitu dugu idazkietan. Bi atzizki dituen toponimo baten lehen erreferentzia (*-tegi + -eta*) 19. mende erdialdekoa da (ESTEGIETAKO ATAKAKO TXABALA, 1831-1845) eta osaketa hori dutenen artean oinarri gehienak izen

¹² Bakunak direnen halako bi dira horrelakoak.

generikoak dira (*hariztegi / harizti, haztegi, mintegi, txerritegi...*); alabaina, badaude *-eta*-ren aurretik *-txo* txikigarria daukatenak.

Bereizgarriak dituzten toponimoak (izenburuak) ere aurkitu ditugu; zati generikoz hornituta daudenak baino gutxiago azaldu zaizkigu¹³. Estreina ageri direnak *azpi, ondo, saihets* eta *txipi* dira, aurrenekoa hamabosgarren mendean eta gainerako hirurak hamaseigarrenean.

Idatziz lehenik opatu ditugun generikoak *erreka* eta *idoi* dira, hamaseigarrenen gizaldian opatu ere. *Erreka* da, hain justu, agerraldi gehien dituen euskal generikoa. Zernahi gisaz, berriemaileek ez dizkigute forma generikodun asko eman: osagai hori duten toki-izenak lautatik bat izatera ez dira iristen. Idatzizko tradizioan are urriagoak dira. Generikoa izen espezifikoarekin uztartzerakoan leku genitiboaren hondarkia nagusitzen da argi eta garbi, zuzeneko edo hondarkirik gabeko eransketaren gainetik (kasu marka dutenak ez dutenak halako bi dira).

Amaitzeko, derragun bi Satznamen edo erlatibo-toponimo daudela gurean¹⁴: ARRIUZTUNA (*Arriuztuna*, 1583) eta AURRA GALDU ZAN HARRIA (*Aurra galduzan arriya / Aurra galdutako arriya*).

3.3.2. Toponimoak osatzerakoan giza-talde bakoitzak bizi den inguruaren berezitasun geografiko eta historikoetara hobeki moldatzen diren terminoak hartu ditu lexiko arruntetik, bere corpus berezia sortuz. Alde horretatik, toponimiak gizakiaren bizimoduaren berri ematen du, hark lexikoak (bere osotasunean) eskaintzen dizkion izendapen-aukeretatik batzuk besterik ez dituelako baliatzen. Horri esker, hiztun erkidegoak egindako lurraldearen interpretazioa ezagut genezake toponimiaren bitartez.

Urumeako zilegimendietako toponimian ingurune fisikoaren eta giza-jardueraren berri ematen duten leku-izenek pisu handia dute; orografia menditsua eta urtsua duen paisaia gizakitua marrazten dute. Hain zuzen, hidrografia arloko izen mordoa dago, hau da, errekek eta iturriek aparteko garrantzia dute. Landarezarekin lotutako izenek duten hedadura ezin da gutxietsi, baina orografiarekin, hidrografiarekin edota gizakiaren ekintzekin zerikusia duten toponimoak gehiago dira.

Izen elkartuen arloan garbi ikusten da esaten ari garena: aurreneko nahiz bigarren osagaitako (ANGELUITURRI / ITURRIEDER) opatu ditugun hogeita bost terminoek inguru gizakitua, menditsua, urez ongi hornitua eta landaretza joria duena adierazten dute (*baso, bide, elorri, erreka, etxe, gurutze, haitz, harri, ibar, iturri, larre, lepo, lur, mendi, muino, munto, osin, sagasti, saroi, soro, zabal, zelai, zoko, zubi, zulo*).

Esan bezala, giza-urratsarekin zerikusia duten osagaiak ez dira gutxi. Asko eta asko ekonomiarekin daude lotuak (abeltzaintza, nekazaritza...), baina badira bestelakoak ere. Familia- edota gizarte-harremanak islatzen dituzten izenen sailean, adibidez, AMUNOLA saroi-izena dugu Urumeako zilegimendietan (< *amun[a]*, *amon[a]*), eta ANDOLA ere (< *andere*, *andre?*) talde berean sar daiteke, apika. Zernahi gisaz, zehaztu beharra dago gutxi direla horrelakoak. Eremu zabalak izendatzen dituzten tokiak ere urri dira, administrazio alorreko banaketei men egiten dietenak bezala.

¹³ Besterik da izen espezifikoen zati banaezintzat erabili izenek duten emankortasuna.

¹⁴ *Soldaduak gordetzeko harria* eta *Hondorik gabeko osina* toki-izenak ere jaso ditugu.

Toponimoen osagaitako erabili diren izen eta izenondoen esanahi, jatorri eta pisua zehaztea axolazkoa bada, esanahi-esparru ezberdinen antolaketa linguistikoa ezagutzea ez da garrantzi gutxiagoko auzia. Koloreak, esaterako, antolamendu linguistikoaren ondorioa dira, errealitatearen klasifikazio zehatzaren emaitza baino gehiago. Urumeako zilegimendietako toponimian *beltz*, *gorri*, *txuri* / *zuri* eta *urdin* koloreak aurkitu ditugu¹⁵. Alabaina, ez dago kolore horiek guztiak hartu dituen erro edo oinarririk; alde horretatik emankorrena *har(ri)* da (ARRITXURI[ETA], ARGORRI, ARRIURDIN[ETA]) eta kolore bat baino gehiago hartu duen beste izena *erreka* (ERREKABELTZ / ERREKAGORRI).

BIBLIOGRAFIA

Bibliografia

- AIERBE, M. R., 1986-87, "Sobre el hábitat pastoril y la pasturación de ganado en el valle del Urumea (Guipúzcoa)", *Acta historica et archaeologica mediaevalia* 7-8, 311-320.
- AMUATEGI, T., 1976, *Urnieta*, Caja de Ahorros Municipal de San Sebastián, Donostia.
- BARANDIARÁN, J. M., 1976 (1926), "Estaciones megalíticas de Navarra", in *Obras Completas*, Bilbo, La Gran Enciclopedia Vasca, hamargarren liburukia, Bilbo.
- BARRENA, E., 1989, *La Formación Histórica de Guipúzcoa*, Deustuko Unibertsitatea, Donostia.
- BARRIO, L. del & TELLABIDE, J. & ZALDUA, L. M., 1989, *Urnieta Udalerriko Toponimia Bilketa*, Aranzadi Zientzia Elkarte & Urnietako Udala, lan argitaragabea.
- 1989b, *Hernani Udalerriko Toponimia Bilketa*, Aranzadi Zientzia Elkarte & Hernaniko Udala, lan argitaragabea.
- CAMINO, I., 2000, "Abiaburu bat Donostiako euskera aztertzeko", in Zuazo, K. (arg.), *Dialektologia gaiak*, Euskal Herriko Unibertsitatea & Arabako Foru Aldundia, Gasteiz, 53-82.
- DÍEZ, L. M., 1983, *Ferrerías de Hernani en el siglo XVI*, lan argitaragabea. Guk Hernaniko Udal Artxiboan dagoen alea erabili dugu.
- GORROTXATEGI NIETO, M. & SALABERRI, P., 2000, "Toponimia txikia arautzeko irizpideak", *Euskera* 45, 273-314.
- ÍNIGO, A., 1996, *Toponomástica del Valle de Santesteban de Lerín*, Nafarroako Gobernua, Lizarra.
- IZAGIRRE, R., 1951, "Historia y toponimia donostiarra. El primer grupo de documentos referentes a San Sebastián de Hernani", in *Homenaje a D. Julio de Urquijo e Ybarra. Estudios Relativos al País Vasco*, BRSVAP aldizkariaren zenbaki berezia, hirugarren liburukia, Donostia, 335-406.
- LOPEZ-MUGARTZA, J. C., 2008, *Erronkari eta Ansoko toponimiaz*, Nafarroako Gobernua – Euskaltzaindia, "Mendaur" bilduma 5, Iruñea.
- MITXELENA, K., 1950, "En torno a algunos aspectos del habla de Rentería (Guipúzcoa)", *BRSVAP* 6, 89-94.
- 1953, *Apellidos Vascos*, Biblioteca Vascongada de los Amigos del País, Donostia.
- 1985 (1961), *Fonética Histórica Vasca*, "Julio Urkixo" Euskal Filologia Mintegiaren Gehigarriak IV, Gipuzkoako Foru Aldundia, hirugarren argitaraldia, Donostia.
- MURUGARREN, L., 1970, *Hernani*, Caja de Ahorros Municipal de San Sebastián, Donostia.
- OTAEGI, A., 1981, *La desintegración de una propiedad comunal: los montes francos de Urnieta*. Lan argitaragabea.
- SALABERRI, P., 1994, *Eslaba Aldeko Euskararen Azterketa Toponimiaren Bidez*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- 2003, *Euskal Deiturategia: Patronimia*, Udako Euskal Unibertsitatea, Bilbo.
- SORIA, M. L., 1982, *Los Hombres y los Bienes de la Villa de Hernani entre 1585 y 1650*, Ediciones de la Caja de Ahorros Provincial de Guipúzcoa, Donostia.

¹⁵ *Ilun* izenondoa ere opatu dugu.

- TELLABIDE, J., 1995, *Donostiako Toponimi Erregistroa*, Donostiako Udala, Donostia.
 ZALDUA, L. M., 2011, *Urumeako zilegimendietako toponimia*, lan argitaragabea.
 ZUBIRI, J. J., & PERURENA, P., 1998, *Goizueta eta Aranoko hizkerak*, Nafarroako Gobernua-
 ren Hezkuntza eta Kultura Departamentua, Iruñea.

Kartografia

- DEL BARRIO, L. & ZALDUA, L. M., 1991, *Urnietako Mapa. E. 1: 10.000*, Urnietako Udala &
 Aranzadi Zientzi Elkarte, Donostia.
 – 1992, *Hernaniko Mapa. E. 1: 15.000*, Hernaniko Udala & Aranzadi Zientzi Elkarte, Do-
 nostia.
 ETNOGINTZA, 1994, *Adarramendi-Mandoegiko Mapa. E. 1: 25.000*, Etnogintza, Donostia.
 Toponimia: L. M. Zaldúa.
 – 1995, *Donostiako mapa. E. 1: 25.000*, Donostiako Udala, Donostia. Toponimia: J. J. Fu-
 rundarena & L. M. Zaldúa.
 GOIKOETXEA, I., 1994, *Mandoegi Leitzaran. E. 1: 25.000*, Aranzadi Zientzi Elkarte, Donos-
 tia.
 MUXIKA ULAZIA, N. (zuzendari), 1996, *1.10.000 Eskalako Kartografia*, Eusko Jaurlaritza,
 Gasteiz. Toponimia: Deustuko Unibertsitateko DEIKER institutua.
 ZZ. AA., 1996, *Goizueta-Arano Mapa E. 1: 15.000*, Goizueta eta Aranoko Udalak.

LABURPENA

Urumeako zilegimendietako toponimia: zenbait ohar

Artikuluaren mintzagaia *Urumeako zilegimendietako toponimia* doktorego te-
 sia da. Ikerlan horretan aztertzen den lurraldea Gipuzkoako ipar-sortaldean
 dago. Donostia, Hernani eta Urnietako zenbait aurkintzak osatzen dute eta
 38 km² ditu. Neurri handi batean euskaldun dirauen eremu horrek 12. men-
 detik honako idatzizko informazioa baliatzeko aukera ematen du, eta hori,
 Gipuzkoan bederen, ez da ohiko gauza. Labur beharrez, idazki honetan egi-
 leak lau gai hartzen ditu ahotan: lanaren helburuak, esparrua, iturriak eta bil-
 dutako toponimiaren azterketatik zenbait ataletan ateratako ondorioak.

Gako hitzak: Urumea, zilegimendia, toponimia, Gipuzkoa.

RESUMEN

Toponimia de los montes francos del Urumea: algunas notas

El tema del artículo es la tesis doctoral *Urumeako zilegimendietako toponimia*.
 El territorio estudiado en ese trabajo de investigación se localiza en el nordeste
 de Gipuzkoa. Está formado por términos de Donostia, Hernani y Urnieta y
 tiene 38 km². Este espacio, que en gran medida continúa siendo vasco-parlan-
 te, brinda la posibilidad de utilizar información escrita desde el siglo XII has-
 ta nuestros días, hecho no habitual, por lo menos en Gipuzkoa. A falta de ma-
 yor espacio, en este escrito el autor glosa cuatro temas: los objetivos del
 trabajo, su ámbito, las fuentes, y algunas conclusiones extraídas del análisis de
 la toponimia recopilada.

Palabras clave: Urumea, monte franco, toponimia, Gipuzkoa.

RÉSUMÉ

Toponymie des monts francs de l'Urumea: quelques notes

Le sujet de l'article est la thèse de doctorat *Urumeako zilegiamendietako toponimia*. Le territoire étudié dans ce travail de recherche se situe au nord-est de Guipuzcoa. Il est formé de communes de Donostia, Hernani et Urnieta et fait 38 km². Cet espace, qui continue en quelque sorte d'être bascophone, offre la possibilité d'utiliser des informations écrites du XIIe siècle à nos jours, ce qui n'est pas habituel, au moins en Guipuzcoa. À défaut de plus d'espace, dans cet écrit, l'auteur commente quatre thèmes: les objectifs du travail, son domaine, les sources, et quelques conclusions extraites de l'analyse de la toponymie recueillie.

Mots clé: Urumea, mont franc, toponymie, Guipuzcoa.

ABSTRACT

Toponymy of the Urumea communal mountains: some notes

The subject of the article is the doctoral thesis, *Urumeako zilegiamendietako toponimia*. The territory under study in this research work is to be found in the north – east of Gipuzkoa. It is made up of the districts of Donostia, Hernani and Urnieta and has an area of 38 km². This area, which, to a great extent, is Basque-speaking, affords one the opportunity of using written information from the 12th century up to the present time, which is quite unusual, at least in Gipuzkoa. Although there is not space enough in this article, the author covers four aspects: the aims of the work, the environment, the sources and some conclusions resulting from the analysis of the toponymy compiled.

Key words: Urumea, communal mountain, toponymy, Gipuzkoa.